

CELÝ ŽIVOT NA CESTÁCH

Jan Šejbl

NÁRODNÍ
MUZEUM : 205 let

JOSEF LADISLAV ERBEN

NÁRODNÍ
MUZEUM : 205 let

JOSEF LADISLAV ERBEN

CELÝ ŽIVOT NA CESTÁCH

Jan Šejbl

Národní muzeum
Praha 2023

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/19.III.e, 00023272).

Vědecký redaktor: RNDr. Jiří Martínek, Ph.D.

Recenzenti: prof. Markéta Křížová, Ph.D.
Mgr. Michaela Zeinerová Brachtlová, Ph.D.

© Jan Šejbl, 2023

© Národní muzeum, 2023

ISBN 978-80-7036-797-1

OBSAH

ÚVOD.....	5
PRAMENY A LITERATURA.....	7
METODICKÁ VÝCHODISKA A PRACOVNÍ POSTUPY.....	9
ŽIVOT NA CESTÁCH.....	12
ODKAZ J. L. ERBENA.....	28
FOTOGRAF NA CESTÁCH.....	31
DOMÁCÍ FOTOGRAFICKÝ ARCHIV.....	40
AUTORSKÉ NEGATIVY Z CEST.....	42
FOTOGRAFICKÉ NEGATIVY – REPRODUKCE.....	88
DIAPozITIVY K PŘEDNÁŠKÁM.....	90
FOTOGRAFIE NA PAPÍROVÉ PODLOŽCE.....	105
ZÁVĚR.....	127
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	129
PRAMENY.....	130
LITERATURA.....	131
SUMMARY.....	132

ÚVOD

Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, které je organizační složkou Národního muzea v Praze, spravuje vedle rozsáhlých muzejních sbírek také velké množství fotografického materiálu různého původu. Často se jedná o fotografickou dokumentaci činnosti významných českých cestovatelů. Jedním z nich je i Josef Ladislav Erben (1888–1958), který se v mládí vydal do světa ve snaze stát se druhým Emilem Holubem a na cestách prožil většinu života. Ze své poslední cesty se do vlasti už nevrátil a zemřel v daleké Austrálii.

Ze svých cest posílal do vlasti prostřednictvím bratra rukopisy článků pro české noviny a časopisy, přírodovědné i etnografické sběry pro Národní muzeum, ale také negativy pořízené na cestách. Vznikl tak jedinečný fotografický archiv, který sloužil jako zdroj ilustrací pro články, knihy i jako obrazový doprovod přednášek, které Erben při krátkých pobytech ve vlasti pořádal. Po smrti J. L. Erbenova předal jeho bratr fotografickou i archivní pozůstalost Náprstkovu muzeu, zbývající část věnovala později muzeu Erbenova neteř.

Tato publikace shrnuje několik let průzkumu fotografické pozůstalosti Josefa Ladislava Erbenova v Náprstkově muzeu. Přináší souhrn jeho cest, zaměřuje se na fotografickou praxi i rekonstrukci původní podoby Erbenova fotografického archivu. Přináší také přehled fotografického materiálu J. L. Erbenova, který byl rozdělen do několika částí a různě evidován. Hlavní pozornost se zaměřuje na autorské negativy, které J. L. Erben na svých cestách sám pořídil. Cílem je přiblížit čtenáři osudy málo známého cestovatele a způsob, jakým využíval fotografii k zachycení a zprostředkování dojmů a poznatků ze svých cest.

Portrét J. L. Erbena, USA, kolem roku 1920

PRAMENY A LITERATURA

Přestože v současné době nepatří cestovatel Josef Ladislav Erben mezi všeobecně známé osobnosti české kultury, v odborných kruzích zájem o jeho osobnost nikdy zcela nevymizel. Již tři roky po Erbenově smrti, v roce 1961, mu věnoval jednu kapitolu v druhém dílu svého rozsáhlého díla *Čeští cestovatelé* Josef Kunský.¹ Erbenovo jméno a stručný životopis najdeme i v novějších přehledech českých cestovatelů.²

V roce 1986 etnolog Stanislav Novotný literárně upravil a vydal vybrané dosud nepublikované Erbenovy rukopisy o Austrálii z archivu Náprstkova muzea pod názvem *Půl století světoběžcem*.³ Dvě části Erbenova původního textu, popisující jeho dva pobyty v Austrálii, jsou doplněny jednak „intermezem“, věnovaným činnosti mezi nimi (cesty po Jižní Americe, cesta do Venezuely), jednak „epilogem“, obsahujícím Erbenův životopis a charakteristiku jeho cestovatelské a literární činnosti. Text doplnily Erbenovy i Novotného fotografie z Austrálie. Jistou nevýhodou knihy je absence poznámkového aparátu a odkazů na konkrétní archiválie, ze kterých vychází.

Erbenovou návštěvou Egypta se zabývala Adéla Jůnová Macková v jedné z kapitol knihy *„Krásný, báječný, nešťastný Egypt!“ Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*.⁴ Kromě podrobného rozboru Erbenovy cesty do Egypta, jejího průběhu, motivace a následné reflexe je součástí kapitoly také edice úvodní části Erbenovy přednášky *Od pyramid k Fudžžjamě* v podobě 26 karet s textem k jednotlivým diapozitivům.

V kontextu problematiky československých krajanů v Austrálii je J. L. Erben zmiňován v rozsáhlé monografii Pavla Kreisingera *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*.⁵ Autor zaměřil pozornost především na Erbenův druhý pobyt v Austrálii a jeho přímou zkušenost s japonskými nálety na přístav Darwin.

Osobnost a dílo Josefa Ladislava Erbena se staly také tématem vysokoškolských kvalifikačních prací. Erbenovou cestovatelskou a literární činností ve vztahu

1 Kromě stručného životopisu a fotografie jsou zde uvedeny ukázky z cestopisů *Přes Kordillery a Na vodách Amazonky*. Viz KUNSKÝ, J. *Čeští cestovatelé*, díl druhý. Praha: Orbis, 1961, str. 375–385.

2 MARTÍNEK, Jiří; MARTÍNEK, Miloslav. *Kdo byl kdo – naši cestovatelé a geografové*. Praha: Libri, 1998, str. 138–140; JANKA, Otto. *Příběhy českých cestovatelů*. Třebíč: Akcent, 2001, str. 205–207; BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny země Koruny české, Tematická řada – Cestovatelství*. Litomyšl: Paseka, 2010, str. 597–599; KOLEŠKA, Zdeněk. *Josef Ladislav Erben (slovníkové heslo)*. *Biografický slovník českých zemí*, sv. 16. Ep-Fe. Praha: Libri, 2013, str. 10–11.

3 V knize bohužel nejsou uvedeny přesné odkazy na použité rukopisy. Viz ERBEN, Josef Ladislav; NOVOTNÝ, Stanislav. *Půl století světoběžcem*. Praha: Panorama, 1986.

4 JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. *Josef Ladislav Erben, světoběžník v Egyptě*. In: *„Krásný, báječný, nešťastný Egypt!“ Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*. Praha: Libri, 2007, s. 306–325.

5 KREISINGER, Pavel. *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2821-1.

k Jižní Americe se zabývala ve své diplomové práci Marta Hlávková.⁶ Věnovala se jak životním osudům a činnosti J. L. Erbena, tak především deníku z cesty do Venezuely a vydaným cestopisům o Jižní Americe, jejich analýze a srovnání s dalšími podobnými cestopisy z 20. a 30. let 20. století. Zajímala se také o kontakty J. L. Erbena s českými krajany v Jižní Americe, zachycené v jeho díle.

Od roku 2015 se zabývá osobností J. L. Erbena autor této práce. V letech 2015–2016 se jako řešitel interního grantu Národního muzea *Fotografická a archivní pozůstalost Josefa Ladislava Erbena* věnoval průzkumu a digitalizaci fotografického materiálu z etnografické fotosbírký Náprstkova muzea i z osobního fondu z archivu Náprstkova muzea. Výsledky grantu byly publikovány v odborném článku⁷ a staly se výchozím bodem pro zpracování bakalářské práce na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové.⁸

Ústředním tématem byla fotografická činnost J. L. Erbena a dochovaná fotografická pozůstalost. Pozornost se zaměřila nejprve na negativy a diapozitivy, uložené ve fotosbírci Náprstkova muzea. Podle posloupnosti vzniku fotografického obrazu, definované F. Wittlichem, jsou totiž původní autorské negativy jako primární fotografický materiál obsahově nejcennější.⁹ V rámci zpracování bakalářské práce *Fotografická pozůstalost cestovatele Josefa Ladislava Erbena (1888–1958) v Náprstkově muzeu v Praze* bylo provedeno vyhodnocení výchozího stavu evidence a digitalizace Erbenových snímků. Na jeho základě byly navrženy metody dalšího zpracování po stránce materiálové (vhodné parametry nového uložení snímků a nové digitalizace) i obsahové (třídění snímků, doplňování a rozšiřování popisných údajů).

Navazující magisterská diplomová práce¹⁰ se věnovala průzkumu fotografického materiálu v osobním fondu v archivu Náprstkova muzea a jeho srovnání se snímky dochovanými v etnografické fotosbírci. To umožnilo zhodnotit rozdělenou fotografickou pozůstalost jako jeden celek. Součástí práce je i tematický katalog fotografií v Erbenově osobním archivním fondu.

Tato publikace shrnuje poznatky zjištěné v rámci interního grantu i přípravy obou kvalifikačních prací a doplňuje je o nové poznatky, zjištěné při navazujícím průzkumu fotografických sbírek Náprstkova muzea, realizovaném v rámci Dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace (DKRVO) v Národním muzeu.

6 HLÁVKOVÁ, Marta. *Josef Ladislav Erben a obraz Ameriky*. Praha, 2007. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Středisko ibero-amerických studií. Vedoucí práce prof. PhDr. Josef Opatrný, CSc.

7 ŠEJBL, Jan. *Fotografická pozůstalost cestovatele Josefa Ladislava Erbena*. *Historická fotografie* 16/2017. Praha: Národní archiv, 2017, s. 52–67.

8 ŠEJBL, Jan. *Fotografická pozůstalost cestovatele Josefa Ladislava Erbena (1888–1958) v Náprstkově muzeu v Praze*. Hradec Králové, 2016. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Jan Košek.

9 Viz WITTLICH, Filip. *Fotografie – přímý svědek?!* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

10 ŠEJBL, Jan. *Fotografie v archivním fondu cestovatele Josefa Ladislava Erbena (1888–1958)*. Hradec Králové, 2018. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Jan Košek.

METODICKÁ VÝCHODISKA A PRACOVNÍ POSTUPY

Hlavní pozornost se soustředila na průzkum fotografické pozůstalosti Josefa Ladislava Erbena v Náprstkově muzeu. Erbenova fotografická pozůstalost je dobrým příkladem různého administrativního přístupu k fotografickému materiálu v paměťové instituci. Vzhledem ke své povaze totiž může být tento materiál evidován různými způsoby – nejen jako muzejní sbírkový předmět, ale také jako archiválie nebo knihovní dokument. Může také zůstat nezpracovaná jako pouhá doprovodná dokumentace sbírek.

Fotografické sbírky Náprstkova muzea jsou toho dobrým příkladem. Následkem historického vývoje je zde fotografický materiál soustředěn jednak v muzejní sbírce tradičně označované jako etnografická fotosbírka, kterou tvoří dvě podsbírkové zapsané v Centrální evidenci sbírek Ministerstva kultury České republiky. Historický fotografický materiál byl ještě před vznikem muzea shromažďován v rámci knihovny Náprstkova muzea, kde původně sloužil jako vizuální zdroj informací. I když je tato sbírka historických fotografií pod správou sbírkového oddělení Náprstkova muzea, administrativně stále zůstává evidována jako knihovní fond. Fotografický materiál obsahují také archivní fondy uložené v archivu Náprstkova muzea, které jsou evidovány jako archiválie v rámci Národního archivního dědictví.

Při akvizicích došlo často k rozdělení původně jednotných celků. Je to případ i fotografické pozůstalosti J. L. Erbena. Jednak je to dáno několika zdroji akvizic, jednak administrativním zařazením po přijetí do instituce. Zatímco negativy a diapozitivy byly zařazeny do etnografické fotosbírky, většina papírových fotografií byla spolu s dalšími dokumenty, rukopisy, osobními doklady a dalším materiálem zařazena do osobního archivního fondu. Průzkum dále ukázal, že část fotografického materiálu zůstala nezpracována a byla uložena pouze jako součást doprovodné dokumentace etnografické fotosbírky.

Při postupu zpracování fotografického materiálu bylo využito modelové schéma rozdělení fotografického zobrazení podle úrovně jeho zpracování, definované F. Wittlichem.¹¹ Toto schéma rozeznává čtyři druhy fotografického obrazu podle umístění v posloupnosti fotografických procesů: latentní jako zachycení obrazové informace na světlocitlivé vrstvě, primární, vzniklé přímým trvalým zviditelněním latentního obrazu, sekundární, které vznikly odvozením od primárních výsledkem kopírovacího procesu, a terciární, vytvořené kopírováním z obrazů sekundárních.

V případě J. L. Erbena jsou primárními fotografickými obrazy negativy pořízené na cestách. Sekundárním fotografickým obrazem jsou fotografie na papírové podložce, u kterých se předpokládá, že vznikly vyvoláním přímo z autorských negativů.

11 WITTLICH, Filip et. al. *Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací*. Praha: Národní památkový ústav, 2017, s. 14–18.

U diapozitivů, určených k přednáškám, je situace složitější. Přednášející si běžně nechávali zhotovovat diapozitivy z reprodukcí papírových fotografií (vlastních i cizích), ale i pohlednic a ilustrací z knih, novin nebo časopisů. V takovém případě je diapozitiv fotografickým obrazem terciárním, neboť vznikl kopií z kopie. Určení, jakým způsobem konkrétní diapozitiv vznikl, je však bez existence zdrojového negativu velmi obtížné. Na základě tohoto rozdělení se prvním objektem zájmu při zpracování staly primární negativy, pořízené Erbenem přímo v terénu.

Základem pro zpracování byl průzkum ve fondu etnografické fotosbírky, archivu Náprstkova muzea i nezpracovaného fotografického materiálu uloženého v rámci sbírkové dokumentace. Vedle práce s vlastními snímky bylo ve velké míře využito možností digitalizace a digitálních nástrojů. Jednak pro úpravu, třídění a porovnávání digitalizovaných snímků, jednak pro vyhodnocení získaných dat. Vzhledem k tomu, že se jednalo o celky různě evidované a uložené, bylo díky digitálním nástrojům možné takto rozdělené celky znovu spojit a společně vyhodnocovat.

Při práci s fotografickou pozůstalostí se ukázalo, že je třeba mít přehled o tom, kdy a kde se J. L. Erben pohyboval a která místa navštívil. Byl tedy sestaven itinerář míst jako pomůcka pro další určování snímků. Prvním zdrojem údajů se staly vydané Erbenovy cestopisy, které obsahují někdy velmi podrobné informace o tom, kde se kdy pohyboval. Údaje byly dále doplňovány a zpřesňovány s využitím dokumentů v archívním fondu. Výsledkem byla pracovní tabulka obsahující přehled míst spolu s časovým údajem, kdy je Erben navštívil.

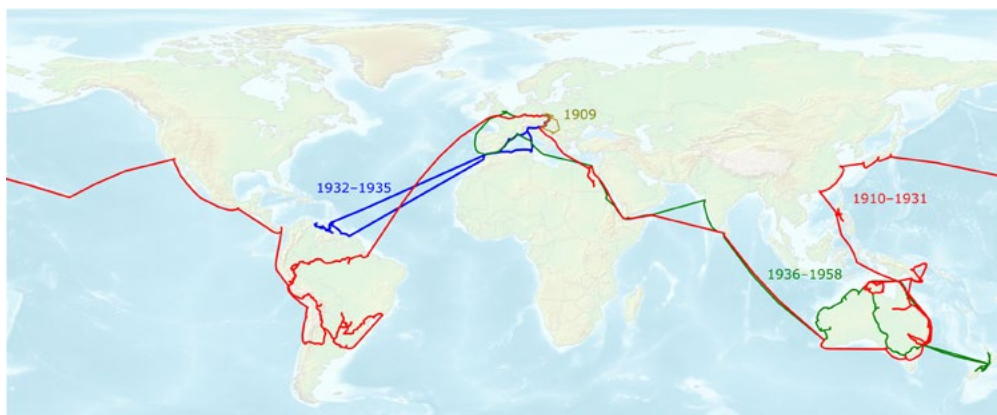
Podrobnost údajů kolísá. V některých případech je možné některé úseky cesty velmi přesně a podrobně rekonstruovat místně i časově, jindy jsou informace pouze velmi obecné a kusé. Je to dáno také tím, že se Erben často pohyboval v neosídlených oblastech, kde je přesná definice polohy velmi obtížná vzhledem k absenci pevně daných a dnes dohledatelných orientačních bodů.

Údaje z tabulky umožnily díky programu Google Earth vytvořit přesné mapy Erbenových cest. Umístění většiny lokalit bylo možné dohledat podle názvu s využitím běžného textového vyhledávání. V případech, kdy uvedený název nebylo možné tímto způsobem lokalizovat, se nabízel několik možností. Jednou z nich bylo hledání v mapě poblíž posledního známého bodu, resp. v pravděpodobné oblasti, kde by se hledané místo mohlo nacházet. V několika případech se takto podařilo identifikovat místní název zapsaný odlišně, takže nebylo možné jej najít textovým vyhledáváním, ale evidentně odpovídající hledané lokalitě. Druhou možností bylo dohledávání hledaného názvu v jiných zdrojích a jeho lokalizace podle nich – buď přímo podle geografických souřadnic, nebo podle dalších informací o poloze.

Pro každé lokalizované místo byl vytvořen a uložen bod označený názvem lokality. Po vyznačení všech bodů z určité cesty pak byla vytvořena ještě spojnice bodů – trasa cesty. Její vedení bylo voleno buď podle známé trasy pohybu (tok řeky,

železnice), nebo podle pravděpodobné trasy pohybu (pokud byl znám způsob dopravy, např. železnice, silnice). V případě, že trasu nebylo možné podle ničeho odvodit, např. u vyznačení tras lodní plavby, byla vyznačena nejkratší spojnice obou cílů. Přesné záznamy o poloze lodi jsou k dispozici pouze u plavby z Janova na Trinidad na konci roku 1932.¹²

Výsledkem je relativně přesná mapa Erbenových cest a seznam míst, která navštívil, spolu s časovým údajem, kdy se tak stalo. Tyto údaje se ukázaly velmi užitečné především při upřesňování datace jednotlivých fotografií. Vytvořený itinerář byl také hlavním zdrojem pro následující část, věnovanou životu a cestám J. L. Erbena.

Mapa cest J. L. Erbena

12 Deník vedený od 6. prosince 1932 do 13. března 1935. NM-NpM, ANpM, fond Erben Josef Ladislav, karton 3, č. 5/1.

ŽIVOT NA CESTÁCH

Josef Ladislav Erben se narodil 27. června 1888 na Žižkově, který je dnes součástí Prahy.¹³ Jeho otec, řeznický mistr Václav Erben (1860–1936), pocházel z Vyšehořovic (tehdy uváděny jako Vyšerovice). Vyučil se v Nehvizdech u řeznického mistra Františka Třísky. S jeho dcerou Marií (1866–1944) se také oženil. Manželé Erbenovi se usadili na Žižkově. Od roku 1886 vystřídali několik adres.¹⁴ V době narození J. L. Erbena bydleli v dnešní Rokycanově ulici 136/33, později se natrvalo usadili v Prokopově ulici č.p. 149.¹⁵ Josef Ladislav Erben byl nejstarší ze tří dětí. Měl ještě dva mladší sourozence, sestru Marii (1892–1950) a bratra Václava (1899–?).

Václav Erben, otec J. L. Erbena, 80. léta 19. století

Marie Erbenová, roz. Tříšková, 80. léta 19. století

13 Archiv hlavního města Prahy, Sběrka matrik, matrika narozených ŽKP N3, fol. 147.

14 Národní archiv, Policejní ředitelství I, konskripce, karton 109, obraz 749.

15 KRAUS, Vojtěch (redaktor). *Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, svazek 1*. Praha: Obec pražská, 1907, str. 195.

Jak později vzpomínal ve svých zápiscích, touha po cestování provázela J. L. Erbena od nejútlejšího věku. Inspirací mu přitom byli slavní čeští cestovatelé 19. století: Emil Holub, Josef Kořenský a Enrique Stanko Vráz. Erben v roce 1892 navštívil s rodiči výstavu sbírek Emila Holuba na pražském výstavišti. I když mu v té době byly pouhé čtyři roky, zapůsobila na něj silným dojmem.¹⁶ Údajně právě cestopisy slavných cestovatelů českých i zahraničních (Livingstone, Stanley) probudily v Erbenovi touhu poznat vzdálené kraje. Již od dětství se J. L. Erben zajímal také o přírodu – sbíral hmyz, rostliny i nerosty. Erbenovi rodiče rádi podnikali výlety po Čechách, což se pro něj stalo vítanou příležitostí, jak poznat nová místa a obohatit své sbírky.

Otec od svého nejstaršího syna čekal, že převezme živnost. J. L. Erben tedy po absolvování obchodní akademie a roční praxi v Německu nastoupil do práce v otcově řeznictví. Ředitel reálky přitom údajně doporučoval Erbenovu otci, aby jej nechal dále studovat.¹⁷ Z dalšího studia sice sešlo, ale mladý J. L. Erben si začal plnit své cestovatelské sny. V létě 1909 se vydal na Balkán. Cestoval vlakem z Prahy do Terstu a odtud se vydal do Bosny a Srbska. Navštívil Sarajevo, Mostar i Bělehrad

Portrét J. L. Erbena ve vojenské uniformě.
Foto: Kolář, 1909

16 ERBEN, Josef Ladislav; NOVOTNÝ, Stanislav. *Půl století světoběžcem*. Praha: Panorama, 1986, str. 12.

17 KUNSKÝ, J. *Čeští cestovatelé, díl druhý*. Praha: Orbis, 1961, str. 375.